

KAZAKİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN DİNAMİZMİ: ON YILLIK DENEYİM*

Dr. Dosım SATPAYEV**

This study aims to analyse the relations between Kazakistan-one of the leading new republics in Central Asia -and Turkey- the first country to officially recognise her independence. With respect to this, the relationship between these two countries are categorised into two periods; a period of romanticism and a period of pragmatism. In addition to this, the author specifically emphasises the Caspian Sea as one of the main the focus points in this relationship.

Yakın tarihte (16 Aralık 2001) Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu girişimi onuncu yılını dolduracaktır. Dünya tarihi açısından bu pek de uzun bir süre değildir. Fakat Kazakistan gibi her genç egemen devlet için on yıl, iç ve dış siyasette kimlik kazanma bakımından önemli bir süredir.

Diğer Sovyet sonrası devletler gibi Kazakistan da bağımsızlığına ve uluslararası hukukî statüsüne kavuşmakla birçok ciddi sorunla karşılaşmıştır ki, bunların en önemlileri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- ulusal yapılanma;
- uluslararası ilişkiler sisteminde yer alma;
- jeopolitik strateji belirleme;
- bölgede ve uluslararası sistemde konum ve rolün belirlenmesi;
- ulusal güvenlik konseptinin belirlenmesi.

Ulusal çıkarları belirlerken, Kazakistan'ın jeopolitik durumunun, jeoekonomik, sosyo-kültürel ve etnik-dinsel niteliklerinin, bölge içinde/dışında güç dağılımının özelliklerini hesaba katmak gerekiyordu.

Kazakistan'ın jeopolitik durumu ağırlıklı olarak, ülkenin güç ve dini-ideolojik bakımdan etkin Rusya, Çin ve İslâm dünyası arasında bulun-

* Makale Rusça'dan Türkçe'ye Saule Baycaun tarafından çevrilmiştir.

** Orta Asya Siyasi Araştırmalar Enstitüsü Başkan Yardımcısı.

Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 113-126.

masıyla belirlenmektedir. Bununla beraber, askerî-stratejik açıdan devletler arası çatışma durumunda Kazakistan kendisini muhtemel savaş üssü olarak görebilecek iki nükleer devlet ("Rus ayısı" ve "Çin ejderhası") arasında sıkışmış durumdadır. Ülkenin bu durumu sürekli göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Böylece, Kazakistan'ın sınır bütünlüğü, egemenlik ve dış güvenliği için dış kuşaktaki istikrarın sağlanmasının ülkenin ulusal çıkar alanına girdiği iddiası normal karşılanmalıdır.

Bu süre içerisinde Kazakistan'ın çok yönlü dış politikasının temelini attığını ve aynı tutumu sürdürdüğünü belirtebiliriz. Bu tür bir siyaset, çevredeki nüfuzlu bölgesel oyuncularla istikrarlı ve sorunsuz ilişkileri koruma amacını gütmektedir. Kazakistan'ın on yıllık çok yönlü dış siyaseti çerçevesinde Türkiye'nin de yeri tek parça olmamıştır.

Bu zaman zarfındaki Kazakistan-Türkiye ilişkilerini en azından iki döneme ayırabiliriz.

Dış Siyasette Romantizm Dönemi

İlk dönemin Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından başlayarak 90'lı yılların ortalarına kadar sürdüğü söylenebilir. Bu aşama Sovyet sonrası bölgelerde merkezkaç yönelimlerin en yoğun olduğu dönemdi. Bu zaman diliminde hem Rusya'nın hem de eski Sovyet cumhuriyetlerinin birbirinden ekonomik ve politik anlamda uzaklaşma süreci yaşanmaktaydı. Tanınmış Amerikan Sovyetoloğu Zbigniew Brzezinski'nin yazdığı gibi, o sıralarda Boris Yeltsin başkanlığındaki Rusya yönetimi, Rusya'nın Batı dünyasına ait ve Batı'nın bir parçası olması gereği gelişimi sırasında Batı'yı daha fazla taklit etmesi gerektiği hususunda emindi.

Diğer Sovyet sonrası devletler de, çoğu zaman Batı ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerin gelişimine yatırımda bulunarak, kendi jeopolitik önceliklerini belirleme çabasındaydılar. Buna paralel olarak, Orta Asya ülkelerinde egemen gelişim sürecinin ilk aşamasında, Türk dünyası birliği fikriyle birleştirilmeye çalışılan ulusal kimliği teşhis süreci de aktif olarak başlamıştı. Bazı gözlemciler göre, ülkenin zayıflığının bilincinde olan Kazakistan'ın ileri gelenleri, bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren "İmparatorluk Rusyası" yerine yeni "patron" bulma çabalarına girişmişlerdi. Etno-kültürel ve tarihi bağlardan dolayı bu role ısrarla Türkiye Cumhuriyeti hak iddiasında bulunmaktaydı.¹

¹ K.F. Zatulin, A.V. Grozin, V.N. Hlyupin, *Natsionalnaya Bezopasnost Kazahstana: Problemi perspektivi*, Moskova, 1998, s. 37.

Yukarıda değinildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devletlerden biri olarak ülkeye uluslararası toplulukla bütünleşme konusunda yardımda bulunmaya başlamıştır. Öte yandan, henüz Sovyetler Birliği'nde iken Mart 1991'de Kazakistan, Türkiye ile iki tarafın "politik, ticarî-ekonomik, bilimsel-teknik, ekolojik, kültürel, sosyal, haberleşme ve diğer alanlarda uzun vadeli karşılıklı yarar genişletme ve derinleştirme isteklerini ifade ettikleri İşbirliği Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma Ekim 1994'te "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"yla geliştirilmiştir.²

Eylül 1991'de Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanları karşılıklı ilişkilerin prensip ve amaçlarını içeren beyannameyi imzalamışlardır. Bu çerçevede uluslararası belgelerin amaçları ve prensiplerinden hareketle dostluk ilişkilerinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Kazakistanlı analistlerin çoğuna göre, Türkiye'nin genel olarak Orta Asya bölgesinde ve kısmen Kazakistan'daki bu faaliyeti, SSCB'nin parçalanmasından sonra bölgede oluşan otoriter, ideolojik ve ekonomik boşluğu doldurma politikasıyla ilgilidir. Aynı politikayla Pantürkizm projesi olan "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Büyük Turan"ın yaratılması girişiminde de bulunulmuştur. Yeni bağımsız devletler ilk adımlarını atarlarken Türkiye'nin böyle bir girişimde bulunması herhangi bir tepki çekmemiştir. Bu durum, Orta Asya devletlerinin uluslararası arenada politik ve ekonomik çıkarlarını desteklemesi muhtemel taraf olara Türkiye'nin öneminden kaynaklanmaktaydı.

Gözlemcilerin bir kısmına göre, Türkiye'nin Kazakistan'a ve diğer Orta Asya devletlerine etkisi, söz konusu ülkelerin Ekonomik İş Birliği Teşkilâtı (EİT) ve İslâm Konferansı Teşkilâtı'na (İKT) üye olmalarıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Bu şekilde Ankara yeni Türk devletleri "aile"sini yönetecek "büyük kardeş" rolünü üstlenmek istemiştir. Böyle bir çabanın söz konusu olduğunu, İstanbul'da gerçekleşen ve Türk devlet başkanlarının katıldıkları zirve toplantısında tüm Türk devletlerinin çok yönlü ekonomik ve politik işbirliği yapmalarının gerekliliğini vurgulayan beyanlar da onaylamaktaydı. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in belirttiği gibi, "daha önce yapmacık sınırlarla bölünmüş olan Türk dünyası kendi tarihî köklerine geri dönmekteydi."³

İstanbul'daki buluşmadan önce Nisan 1993'te Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kazakistan'a resmî ziyarette bulun-

² K.K. Tokayev, *Pod Styagom Nezawisimosti, Oçerki O Vneşney*, Almatı, 1997, s. 509.

³ A. Sergeyev, "Turetskiy Mars", 28 Ekim 1994.

duğunu belirtmek gerekiyor. Ziyaretle ilgili resmi kaynaklara göre, bu olay iki devletin ekonomi, siyaset, kültür ve diğer alanlarda ilişkileri mümkün olduğu kadar geliştirme ve genişletme çabalarını onaylamıştır. Eğitim alanında Türkiye ve Kazakistan'ın işbirliğine, 1992'den şimdiye kadar 2500 Kazakistanlı öğrencinin Türkiye'de eğitim almış olması örnek olarak verilebilir. Bunun yanısıra, iki ülkenin desteğiyle Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevî Türk-Kazak Üniversitesi ve 30 kadar Türk-Kazak lisesi açılmıştır.

1994'te Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye'ye iade ziyareti gerçekleşmiş ve yukarıda adı geçen "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Bu sırada Kazakistan Devlet Başkanı'nın Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri Kazakistan dış siyasetinin öncelikli istikametlerinden biri olarak değerlendirmesi ilgi çekmekteydi.

O dönemin bazı Kazakistanlı analistlerine göre, "...büyük Türk devleti olan Türkiye ile müttefik ilişkilerin geliştirilmesi Rusya'nın Kazakistan üzerindeki etkisini zayıflatacaktı. Türk ve Kazak halklarının din, dil ve kültür ortaklıklarının dışında Türkiye'nin stratejik partner seçilerek Orta Asya'da Rusya'nın üstünlük çabasını önleme rolünü üstlenmesinde önemi azımsanmayacak diğer bir faktör de vardı. Bu, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar'da daha önemli rol oynama çabalarının arkasındaki Amerikan desteğiydi".⁴

O dönem Kazakistan'ında çoğunluğun görüşü, Rusya ve ABD arasındaki uyumsuzluktan yararlanarak ülkenin jeoekonomik ve jeopolitik konumunu güçlendirmeye engel olabilecek bazı durumların giderebileceğiydi. Bu tür engellerden biri Kazakistan ekonomisine önemli katkı sağlayacak petrolün dünya pazarına en uygun taşıma yolunun hâlen belirlenememiş olmasıydı.

Türkiye ve Kazakistan'ın Hazar Oyunu

Rusya'nın Hazar bölgesinde etkisinin zayıflamasıyla, 90'lı yılların başından itibaren oluşan boşluğu ABD, Türkiye ve İran doldurma girişiminde bulunmuştur. Washington için gerekli olan alternatif enerji kaynaklarına ulaşmaktı. Aynı şey 1991 yılında Körfez Savaşı nedeniyle kesilen Irak petrolüne alternatif arayan Türkiye için de önemli idi.

Ankara ve Washington'un, İran'ı etkisiz hale getirerek ve Rusya'nın yerini almaya çalışarak onları geride bırakmak istemelerinin jeopolitik

⁴ E. Abenov, M. Spanov, S. Permetov, "K Probleme Natsionalny Bezopasnosti Kazahstana", *Evraziyskoye Soobşestvo: Ekonomika, Politika, Bezopasnost*, S 4 (20), 1997, s. 175.

gerekçeleri de vardı. "Washington, Orta Asya ülkelerinde ve Azerbaycan'da İran'ın etkisiyle Amerikan karşıtı ortamın oluşacağını, Türkiye'nin etkisiyle ise yerli köktencilik ortadan kaldırılarak Batıcı gelişim modelin söz konusu olacağını farkındaydı".⁵

Bunları gerçekleştirmek için Kazakistan ve Azerbaycan'a çok istedikleri milyonlarca Doları kazandıracak petrol taşıma yollarını teklif etmek yeterliydi. Böylece, hâlen tartışılmakta olan Bakü-Ceyhan boru hattı projesi 1991'de ortaya çıkmıştı. Batılı gazeteci Frank Gerold'ın yazdığı gibi, "Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Birliği'nin parçalanmasını Rus enerji şirketlerinden kurtulmaları için önemli fırsat olarak görüyorlardı... ABD ve Türkiye onlara bölgesel etkilerini artıracakları sözünü vererek bu plânları şevkle desteklemişlerdir".⁶

Kazakistan'a gelince, bu ülke çok yönlü siyasetinden hareketle boru hatları seçiminde daha esnek olmuştur ve bu tutumunu sürdürecektir. Kazakistan için, kısa sürede sıcak para geleceği sürece petrolünün nereye gideceği hiç önemli değildir.

Böylece 90'lı yılların başında ABD, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ekonomik ve jeopolitik çıkarları örtüşmekteydi. Fakat birçok analist Washington ve Ankara'nın bu pahalı projeyi ekonomik olmaktan ziyade stratejik nedenlerle desteklediği görüşündeydi.

Bunun yanında, ABD 1999'da faaliyete başlayan ve yine Rusya'yı *bypass* edecek Bakü-Supsa boru hattını da oldukça aktif olarak desteklemiştir.

Ancak 1995 yılının sonuna doğru Kremlin, Batı'ya yönelerek zaten bir hayalden ibaret olan "ABD ve Batı Avrupa ile global eşitlik sağlama çabasının başarısızlığının bilincine varmaya başlamıştır. Böylece Sovyet sonrası romantizm devri sona ermiş ve Yeltsin Batıcı Dış İşleri Bakanı Kozıyrev'in yerine Doğu yönelimli Yevgeni Primakov'u getirmiştir.

1996'da gerçekleşen bu değişimle beraber, Rusya Sovyet sonrası bölgelerde etkisini geri getirme girişimlerinde bulunmaya başlamıştır. Fakat aynı Brzezinski'nin yazdığı gibi, "Rusya ne kendi isteğini zorla kabul ettirecek politik güce ne de yeni devletleri kendisine çekebilecek ekonomik yeterliğe sahipti... Rusya'nın baskısı bu devletleri başta Batı, bazen Çin ve güneyde İslam devletleri olmak üzere yurt dışında daha çok bağ aramaya itmiştir".

⁵ O. Arin, *Rossiya Na Oboçine Mira*, Moskova, 1999, s: 157

⁶ Frank Gerold, *Berliner Zeitung*, 6 Haziran 2001.

Bu sıralarda Batılı petrol şirketlerinin aktif olarak çalıştıkları Hazar'a kıyıdaş devletleri Rusya'nın etkileme araçları fazla değildi. Bu devletlere uygulanabilecek tek olası baskı Hazar'ın hukukî statüsünün belirsizliği ve Kazakistan, Azerbaycan petrolü ile Türkmen gazını taşıma tekelinin Rusya'da bulunmasıydı.

Uzun süre Rusya'nın pozisyonu, Hazar'ın kapalı su birikintisinden ibaret olup ulusal bölgelere ayrılmasının imkânsız olduğu ve dolayısıyla Hazar Denizi'nin Birleşmiş Milletler (BM) Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (DHS) yargı alanının kapsamına girmeyeceği üzerine kurulmuştur. Aynı tutumu Hazar Denizi'nde ortak egemenlik (*condominium*) taraftarı İran da sergilemiş ve hâlen sergilemektedir.

Kazakistan ise 1994 yılından beri Hazar'ın deniz olduğunu ve kıyıdaş her ülkeye 12 millik karasuları verilmesini savunuyordu. Bu görüşe göre, denizin kalan kısmı münhasır ekonomik bölge olarak, kıyıdaş devletler arasında ulusal sektörlere bölüştürülmelidir. Bununla birlikte, Kazakistan, Hazar denizinin biyolojik kaynakları, su ve hava sahasının ortak kullanılmasının ve sadece deniz dibinin paylaşılmasından yana idi.

Hazar'ın hukukî statüsünün tamamen belirlenmesi için Azerbaycan ve Kazakistan'ın yabancı petrol şirketlerini aktif olarak arkalarına alma çabalarına rağmen, Rusya ve İran'ın sorunun çözüm sürecini yavaşlatması yeni belirsizlik durumu ve ABD ile Türkiye için sıkıntı yaratmıştır.

ABD ve Türkiye, Hazar'ın bir an önce ulusal sektörlere bölünmesinden yanaydı ve bununla ilgili ABD'nin Türkmenistan Büyükelçisi Michael Cottor'a göre, "Hazar ortak deniz olduğu takdirde yabancı şirketlerin tüm kıyıdaş devlet hükümetleriyle görüşmeler yürütmesi gerekirdi. Bu ise gerçek dışıdır." Tabii ki Washington, Hazar'ın hukukî statüsünün oluşum sürecini hızlandırmak için Moskova ve Tahran'ın ayağına düşecek değildi. Böylece Hazar'ın geleceği ile ilgili farklı görüşlere sahip iki blok oluşmuş oldu: 1) ABD, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan; 2) İran ve Rusya. Türkmenistan'a gelince bu ülke her zaman olduğu gibi gözlemci-tarafsız pozisyonunu sürdürmekteydi.

Durumun kesin dönüm noktası olarak Haziran 1998'de Rusya ve Kazakistan arasında Hazar'ın kuzey kısmının bölüştürülmesi ile ilgili imzalanmış anlaşma gösterilebilir. Anlaşma Kazakistan'ın savunduğu model üzerine kurulmuştur. Rusya'nın geri çekilmesi muhtemelen ülke hakkında oluşan olumsuz durumun objektif değerlendirmesi sonucu gerçekleşmiştir. Moskova'nın, Azerbaycan başta olmakla Hazar sahili komşularının "petrol ihtirasları" nı yatıştırma çabaları zaten bir sonuç vermemekteydi. Bunun yanında, Rusya esas koz olarak tekelinde

bulundurduğu Bakü-Novorossiysk hattının kontrolünü kaybetme tehlikesiyle de karşılaşmıştır.

Moskova'nın, denizin hukuki statüsünü petrol çıkarma ve taşımaya endeksleyen katı tutumu ilk olarak kendisine zarar vermiş oluyordu. Azerbaycan ve Kazakistan petrolünün taşınması ile ilgili sorunun çözümünün Moskova tarafından sürüncemede bırakılması, ABD ve Türkiye'nin Bakü-Ceyhan önerisini desteklemesine uygun şartlar oluşturmuştur. Bu önerinin Astana ve Bakü tarafından aktif bir şekilde destek bulması, sonuçta Moskova'nın bölgedeki etkisini tamamen kaybedeceği konusunda gözlerini açabilmiştir.

Rusya'nın gözü, 1999 Balkan savaşı sırasında çıkarları Batı ile ciddi bir şekilde çatıştığı zaman tamamen açılmış oldu. Moskova ikinci darbeyi İstanbul'da gerçekleşen ve tüm Hazar sahili devletlerle Gürcistan ve Türkiye'nin Bakü-Ceyhan'ın yapımını öngören anlaşmayı imzaladıkları AGİT'in Kasım zirve toplantısında almış oldu. O zaman ABD Enerji Bakanı Bill Richardson açıklamasında bunun, "...Amerikan ulusal çıkarlarının ilerlemesine yardımcı olacak stratejik bir anlaşma" olduğunu belirtmekteydi.

Rusya'daki Çeçenistan savaşı da Washington'un yararına olmuştur. Çünkü bu durum Moskova'nın Bakü ve Tiflis ile ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Ünlü Orta Asya ve Kafkasya uzmanı Marta Brill Olcott'un imzalanan anlaşmayla ilgili dedikleri gerçekten kehanet gibiydi: "Bu önemli bir ilk adımdır. Ancak Çeçenistan, bölgedeki gelecek karşı durmanın sadece başlangıcıdır. Rusya, ABD'nin hayati öneme sahip stratejik çıkarlarını baltalama peşinde olduğu görüşünderken boş duracak değildir."

Olcott'un sözleri Yeltsin'in gitmesiyle Çeçenistan'daki savaş kampanyasıyla otoritesi oldukça büyüyen Vladimir Putin'in ortaya çıkmasıyla açık bir şekilde onaylanmış oldu. Yeni Rusya Devlet Başkanı'nın gelmesiyle Hazar bölgesi için yeni jeopolitik mücadele safhası fiilen başlamaktadır. Daha 25 Şubat 2000'de seçmenlere açık mektubunda Putin, Rusya'nın ulusal çıkarlarını ve tekrar yönelmek gereken hayati öneme sahip bölgeleri hatırlama çağrısında bulunmuştur. Kremlin'e göre, bu "bölgeler"e Hazar Havzası da kesinlikle dâhildi.

Kremlin'in yeni yönetiminin Sovyet sonrası bölgelerde etkinliğini yeniden oluşturmayla ilgili niyetinin ciddiyetini, kabul edilen yeni dış politika doktrini ortaya koymaktadır. Bu doktrine anahtar kelime olarak "sağlam pragmatizm" anlayışı eklenmiştir. Putin'in önünde sadece Hazar'da daha iyi bir statü kazanma değil, kıyı devletleri üzerinde etkinliği geri getirme gibi zor bir görev de vardı. Bunun için Rusya bölgede-

ki asıl jeopolitik rakibi ABD'nin yöntemlerinden yararlanma yoluna giderek kendi amaçlarını gerçekleştirmek için petrol ve gaz kozunu kullanmaya başlamıştır.

Putin, 21 Nisan 2000'de daha önce geleneksel olarak Rusya'nın üstün olduğu petrol zengini Hazar bölgesinde, yabancı rakiplerin aktif faaliyette bulduklarını açık bir şekilde dile getirmiş ve Rus şirketlerine burada faaliyetlerini artırma çağrısında bulunmuştur. Rus lidere göre, "bu sorunun çözümü için devlet ve şirketlerin çıkar dengesini sağlamak çok önemlidir. Sadece devletin güçleriyle bu amaca ulaşmak mümkün değildi".

Bu sözleri somut önlemler takip etmeye başlamıştır; Rusya Devlet Başkanı nezdinde Hazar'ın statüsünü belirlemekle ilgili özel temsilcilik resmen açılmıştır. Kurumun başkanlığına 30 Mayıs 2000'de Rusya Yakıt ve Enerji eski bakanı Viktor Kalyujniy atanmıştır. Bu atamanın Hazar pastasının bölüştürülmesinde yer alan Rus petrol şirketi "LUKoil" tarafından aktif olarak desteklenmesi ilgi çekicidir. Rusya petrol uzmanlarına göre bu gelişme Hazar bölgesinde Rusya'ya kendi çıkarlarını daha etkili bir şekilde gerçekleştirme olanağı sunmaktadır. Aslında Putin'in iktidara gelmesiyle Rusya'nın Hazar politikası temelinden değişmiş, devlet ve şirketler arasında bir uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Sonuçta Kremlin Beyaz Saray gibi ekonomik aracını jeopolitik rövanş için kullanma yoluna gitmiştir.

Öte yandan, bu girişimler için uygun şartlar da oluşmuştur.

İlk olarak ABD ve Türkiye'nin aktif olarak destekledikleri Bakü-Ceyhan boru hattı projesinin gerçekleştirilmesiyle ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu projenin gerçekleşmesinde ekonomiden ziyade politik nedenin varlığı başından belliydi. Bu hattın başta pahalılık olmak üzere birkaç önemli yetersizliği vardı. Resmî verilere göre maliyet 2,4 milyar Dolar olarak ifade edilse de, gerçekte yapım 3,3-3,5 milyar Dolara mal olacaktır. Daha İstanbul zirve toplantısında projenin başındaki İngiliz-Amerikan enerji şirketi "BP Amoco", politik değil ticarî faktörleri temel alacağını açıklamıştır. Ancak bu ilkedен hareket edilecekse İran geçişi Neka-Rey (400 milyon Dolara mal olacak ve günlük 370 bin varil kapasitesine sahip) veya Tengiz-Novorossiysk boru hatları (2,3 milyon Dolara mal olacak ve günlük 1,3 milyon varil kapasiteli) daha tercih edilir alternatifler olacaktır.

Bakü-Ceyhan boru hattının diğer yetersizliği ise çok yüklü olmasıdır. London City Analitic Institution'ın değerlendirmesine göre Bakü-Ceyhan boru hattı en az 6 milyar varil petrolün varlığı koşuluyla kârlı olacaktır. Fakat Azerbaycan'ın petrol yatakları henüz bu miktarı

.....
 "..."Türkiye'nin
 tarihi-kültürel yakınlık
 stratejisini etkili
 ekonomik
 mekanizmalarla
 tamamlamadığı taktirde,
 bölgeye jeopolitik anlam-
 da yabancı kalacağı"
 .....

karşılammaktan uzaktır. Kazakistan ise petrol taşımacılığı konusunda çok yönlü yönelimlerin taraftarıydı ve buna Rus boru hatları da dâhildi.

Bu yetersizlikler Bakü-Ceyhan ortaya çıktığı andan itibaren projenin çoğunluk tarafından tereddütlü değerlendirmesine neden olmuştur.

Böylece, Bakü-Ceyhan'la ilgili sorunlar ve Rusya'nın politikalarının hız kazanmasıyla jeopolitik konumun değişikliğe uğraması, Kazakistan'ın hayal kırıklığına uğramasına neden olmuştur. Astana'nın beklediği Türkiye ve ABD'nin petrolü jeopolitik oyunlarında kullanma arzusundan kaynaklanan vaatleri değil sıcak paraydı.

Petrol ve doğal gazın Kazakistan ekonomisi için en öncelikli sektör olageldiği ve olacağı unutulmamalıdır. Kazakistan bağımsızlığının başından beri Hazar'da büyük yatırımlarda bulunmuş ve Türkiye dâhil dıştan gelen yatırımlara büyük önem vermiştir. Sonuç itibarıyla, Kazakistan yönetiminin ekonomik canlanmayı Türkiye'nin bölgede yürüteceği siyasete bağlı olarak değerlendirmesi kendisini doğrultmamıştır. Bundan kaynaklanan hayal kırıklığı sadece Türkiye'ye karşı değil Batı'ya da yönelikti. SSCB'nin parçalanmasıyla Sovyet sonrası devletlerin hemen hemen tümünün tutulduğu Batıcı romantizmi dönemi böylece sona ermiş oluyordu.

Gerçekçi olmak gerekirse, diğer ülkelere kıyasla Türkiye, Kazakistan'ın önde gelen ticarî ortaklarından biridir ve bu durum devam edecektir. Türkiye açısından ise Kazakistan ticarî ortak olarak BDT ülkeleri arasında üçüncü, Orta Asya ve Kafkas ülkeleri arasında ise birinci sırada yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazakistan Büyükelçisi Kurtuluş Taşkent'in verilerine göre, iki ülke arasında 1992 yıl itibarıyla ticaret hacmi 30 milyon Dolarken, 1998 yılı itibarıyla bu rakam 420 milyon Dolara ulaşmıştır. Şu anda Türkiye ve Kazakistan arasındaki ticaret 500 milyon Dolaradır. Son on yıl içinde Türkiye Cumhuriyeti Kazakistan'ın ekonomisine 1,5 milyar Dolarlık yatırımında bulunmuştur. Ama yine de ticaret hacmi bakımından Türkiye, Kazakistan'a ithali % 60'a varan Rusya'nın rakibi olmaktan uzaktır.

Söz konusu dönemde, Kazakistan'ın Türkiye'den ekonomik ve yatırım olarak daha aktif olmasını beklediği söylenebilir. 90'lı yılların ortalarına doğru ise "...Türkiye'nin tarihi-kültürel yakınlık stratejisini

yeni bir "büyük kardeş" görmek istemeyen Kazakistan ve Özbekistan başta olmak üzere Orta Asya devlet başkanlarının büyümekte olan siyasî ihtiraslarından söz edilmektedir. Onların dış politika yöntemleri artık değişik jeopolitik çıkarları dengeleme mekanizmasına ve Orta Asya bölgesinde liderlik mücadelesine dayanmış durumdadır. Böylece "...iki taraflı ilişkilerde herhangi bir anlaşmazlık ve ciddi sorunların bulunmamasına ve birçok önemli uluslararası sorunla ilgili görüşlerin uygunluğuna rağmen Türkiye'ye yönelim hiçbir Orta Asya ülkesinin dış politikasında baskın duruma gelmemiştir. Bu tespiti Bişkek'te (1995) ve Taşkent'te (1996) Türk devlet başkanlarının görüşmelerinin sonuç belgeleri de onaylamıştır".¹⁰

Aynı zamanda, Kazakistan yönetimi, pragmatik mülahazalardan hareketle, Türkiye ile sıkı bağlara, (Ankara NATO dâhil birçok önde gelen uluslararası ve bölgesel teşkilâta üye olduğundan dolayı) ülkenin uluslararası politik ve ekonomik kuruluşlarla bütünleşmesi açısından önemli görmektedir.

Son zamanlarda, siyasî aşırılık tehlikesiyle ilgili bölgesel güvenliği sağlama sorunu Orta Asya'da etkinliğin artmasını gerektirecek tamamlayıcı faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faktör, 1999 yılından itibaren Özbekistan ve Kırgızistan yönetimi ile İslamın yeşil simgesiyle maskelenen siyasî radikaller arasındaki direnmede kendisini ilk kez açıkça göstermiştir. Ancak Türkiye'nin Kazakistan ve diğer Orta Asya devletleriyle sağlam askeri-teknik işbirliğini düzene sokmaya uzun süredir çaba göstermesine rağmen bu ülkeler Ankara'nın militanlara karşı direnmede önemli yardımda bulunabileceğinden şüphelidirler.

Böylece, uluslararası işbirliği konusunda çok yönlü politika izleyen Kazakistan, dış kaynaklı İslâmcı militanların yerel güçlerin desteğiyle ülkeye saldırması durumunda Batı'dan hiçbir yardım alamama riskine girmiş oluyor. Bu sorunu çözmeye gereken yardım Rusya ve Çin tarafından sağlanabilir. Ancak onlardan gelecek yardım, İslâm kökten-cilerinin topraklarına nüfuz etmelerini önlemek için Kazakistan'la aralarına set çekmekle sınırlı olacaktır. Bunun dışında, gösterilen yardım karşılığında şu veya bu ülke kesinlikle açıkça veya diplomatik olarak politik-ekonomik kazanç sağlamaya çalışacaktır.

Her halükarda ulusal güvenliği gerçek anlamda tehdit edilen Kazakistan bir şekilde, aynı amacı öncelik haline getirmiş aktörlerle bir araya gelmek isteyecektir. Sonuç olarak da, Astana otomatik olarak destek alınan ülkenin etki alanına girecektir. Kazakistan için bölgesel

¹⁰ K.K. Tokayev, s. 512.

güvenlik alanında öncelikli ortak büyük ihtimalle ABD ve Türkiye değil, Rusya olacaktır. Bu durum zaten iki devletin ortak güvenlik ve “Şangay Beşlisi” anlaşması çerçevesinde aktif işbirliğiyle onaylanmaktadır.

Daha Sovyetler zamanından kalma üstünlükten dolayı özellikle askerî ve askerî-teknik alanlarda Ortak Asya ülkeleri için Rusya tüm açılardan ulusal güvenliği sağlamak için gerekli yardımı verme konusunda tek stratejik partner olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan bu devletler haklı olarak kendi çıkarları pahasına, Rusya Federasyonu’nun bölgesel etkisinin artmasından ve iç işlerine müdahale edebileceğinden endişe ediyorlar. Bunu dikkate alan Rusya’nın Orta Asya devletlerine ılımlı davrandığı ortada olsa da, imkânları ve potansiyeli ile katı tavırlar takınabileceği imkânsız değildir. Rusya’nın Orta Asya’daki süreçlerin dışında kalacağını varsaymak bile gerçekçi olmayacaktır. Bunların hepsi göz önünde bulundurulduğunda, Rusya’nın Orta Asya’da belirli amaç doğrultusundaki çabalara daha sonra bunlardan vazgeçmek için girişmediği anlaşılabilir.

Rusya için Orta Asya’da bulunmak çok önemlidir. Çünkü tüm Orta Asya bölgesi onun için kendi güney sınırlarını koruyan bir çeşit tampon olarak görülmektedir. Bu bölgenin zayıflaması ilk önce Rusya’nın güneydeki istikrarının tehdit altına düşmesi anlamına gelmektedir. Bu konu özellikle Çeçenistan’da uzayan savaş, tüm Kuzey Kafkasya, Volga ve Volga boyu Müslümanlarının yaşadıkları bölgelerdeki aşırıcılık ve ayrılıkçılık ışığında güncelliğini korumaktadır. Gerçi aynı şartlar ve özellikle de Çeçenistan’daki durum, Rusya’nın Özbekistan ve Kırgızistan’daki askerî-politik anlaşmazlıklara bu ülkelerdeki iktidarı desteklemek için aktif olarak katılmasını belli ölçüde engellemektedir.

Bunların dışında, Rusya’nın Orta Asya devletlerini etkilemek için yeterli araçları mevcuttur. Örneğin, Rusya özellikle bu devletlerin kendi aralarında ve diğer komşu ülkelerle mevcut uyumsuzluklarından yararlanabilir. Orta Asya devletleri Rusya’ya ithalat/ihracat partneri ve transit ülke olarak ekonomik anlamda da ihtiyaç duymaktadırlar. Kazakistan’a gelince, Rusya ile oldukça uzun ortak sınır ve önemli Rus diasporasının varlığı, Rus baskı araçlarını daha daha güçlendirmektedir.

Ancak özellikle Orta Asya ülkelerinin kendilerine akın edebilecek İslamcılarını yenilgiye uğratabilecek güçte askerî potansiyellerinin bulunmaması Rusya konumunu sağlamlaştırmaktadır. Bu şartlarda söz konusu devletleri yöneten tabakaların iktidarları büyük tehlike altında girmektedir.

Yine de Kazakistan “herkesle dostluk” prensibine dayalı çok yönlü politika yürütmeye devam etmektedir. Bu çok yönlülüğe bağlılık bir

.....
: **Kazakistan yönetiminin**
: **Rusya'nın güçlenmesinde**
: **bir çıkarı olmadığı, onun**
: **Hazar havzası başta**
: **olmak üzere bölgede**
: **büyük jeopolitik**
: **oyuncuların**
: **uyumsuzluğundan**
: **yararlanmaya**
: **çalışmasıyla teyit**
: **edilmektedir.**
.....

süre daha devam edecektir. Böyle bir siyasetin her şeyden önce Kazakistan'ın ekonomik çıkarlarıyla bağlı olduğu muhakkaktır; ürünlerini satacak yeni pazar arayışı, ekonomiye yeni yatırımlar çekme vs. Ancak aynı çok yönlü politikadan dolayı günümüzde dünyayı paylaşma adına yürütülen bitmez mücadele şartları altında, Kazakistan'ı etkisi alanına almaya çalışan ülkelerin çıkarlarının çatışacağı da tabiidir. Dolayısıyla Kazakistan onlardan gelecek baskılara maruz kalacaktır.

Kazakistan yönetiminin Rusya'nın güçlenmesinde bir çıkarı olmadığı, onun Hazar havzası başta olmak üzere bölgede büyük jeopolitik oyuncuların uyumsuzluğundan yararlanmaya çalışmasıyla teyit edilmektedir. Türkiye de bu oyunun bir parçası halindedir. Bunu destekleyen bir olgu da, Tengiz- Novorossiysk'e rağmen Astana'nın "tüm yumurtaları aynı sepete koymak" istememesi gösterilebilir. Bu çerçevede, 1 Mart 2001'de Astana'da Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol taşıma projesiyle ilgili karşılıklı anlayış memorandumunu imzalanmıştır. Bu belgeyi Kazakistan tarafından "KazTransOil" ulusal petrol taşıma şirketi Başkan Yardımcısı Kayırgeldi Kabıldin, Türkiye tarafından Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı Yurdakul İyigüden, Azerbaycan tarafından Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Yabancı Yatırımlar Yönetim Başkanı Valeh Aleskerov, Gürcistan tarafında Gürcistan Ulusal Petrol Şirketi Başkanı Georgi Çanturya, ABD tarafından Hazar Havzası enerji ilişkileri diplomasisini yürüten ABD Başkanı Özel Danışmanı Elisabeth Johns imzalamıştır.

Kazakistanlı analist Adil Kojihov'a göre Kazakistan'ın Bakü-Ceyhan projesine katılması Rusya'nın Hazar bölgesindeki politikasına ciddi bir darbe indirmiştir. ABD'nin daha sert ve pragmatik olduğu sanılan yeni yönetimi, kendi prestiji konusunda hassasiyet göstermiş ve Türkiye ile beraber Hazar sorununa girişmiş ve ilk adımda başarılı olmuştur. Amerikan yönetimi Hazar bölgesinde en sadık müttefik oldukları sanılan Kazakistan ve Rusya arasına ihtilâf tohumlarını atabilmiştir. Bununla Batı ve Türkiye, Rusya'nın bölgedeki etkisinin artmasına duydukları endişeyi ifade etmiş, Kazakistan ise Moskova'ya muhtemel alternatif bulunduğunu göstermiştir.

Bunlar Kazakistan ve tüm Orta Asya bölgesi için Türkiye'nin de katılacağı yeni jeopolitik mücadelenin başlangıcını anlatmaktadır. Bununla ilgili İstanbul'da Mart 2001'de gerçekleşen 7. Türk Devlet Başkanları zirve toplantısı önemli olmuştur. Bazı Kazakistanlı analistlere göre, bu zirve sırasında Türkiye "...gelecekte de kendi etrafındaki dost komşu ülkeleri birlik haline getirmede lider konumu alma niyetinde olduğunu göstermiştir."¹¹ Diğer ülkeler gibi Kazakistan da bu görüşmelerle çok yönlü dış siyasetini vurgulamak istemiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'le görüşmesi sırasında Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, "ülkelerimiz arasında hiçbir sorun yoktur" açıklamasında bulunmuştur. Kazak lider, toplantıda tüm Türk devletlerinin katılacakları ve Asya'da özel barış ve istikrar anlaşmasını içeren Türk inisiyatifini ileri sürmüştür. Bazı kimseler bunda Türkleri bütünleştirecek yeni bir dürtünün belirdiğini görmüş olabilir. Yine de böyle bir birlik, Türk dünyasında dini-kültürel aynılık duygusundan daha ağır basan konjoktürel tutumlar nedeniyle ortaya çıkan fikir ayrılıklarının söz konusu olmadığı anlamına gelmemektedir.

¹¹ A. Noyan, "Lubov S İnteresom", 4 Mayıs 2001.